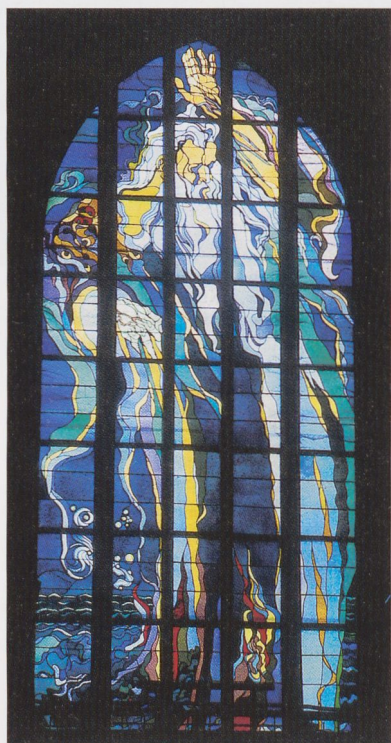

WITRAŻE, kompozycje wykonane z kawałków płaskiego, białego lub barwnego szkła, łączonych — na granicy kształtów i kolorów — ołowianymi ramkami w kwatery, stanowiące wypełnienie otworu okiennego, również technika mal. zaliczana do malarstwa monumentalnego, związanego bezpośrednio z architekturą; w. odznaczają się ogromnymi walorami dekoracyjnymi spotęgowanymi grą zmieniającego się w rytmie

J. Mehoffer: *Vita somnium breve*, 1904 — Muzeum Narodowe, Kraków

S. Wyspiański: *Bóg Ojciec*, 1904–05 — kościół Franciszkanów

dób i pór roku światła przenikającego z zewnątrz. W Kr. malarstwo witrażowe pojawiło się zapewne jednocześnie z budownictwem chrześc. (początkowo w najważniejszych, prezbiterialnych oknach kościołów). Najstarsze znane dzieła pochodzą z końca XIII w. (zapewne istniały także wcześniejsze przykłady) i znajdowały się pierwotnie w oknach prezbiterium kościoła Dominikanów (powstały najprawdopodobniej z fundacji Leszka Czarnego) — medalion ze sceną Ukrzyżowania (w oknie wsch.) oraz wyobrażenia św. Augustyna i św. Stanisława w jednym z okien bocznych (ob. w Muzeum Nar. w Kr.); z ok. 1320 pochodzi kwatery z przedstawieniem Matki Boskiej z Dzieciątkiem o wł. inspiracjach stylowych i ikonograficznych (ob. w Mu-

Witraż w kościele Mariackim, fragment, XIV w.

Witraż w kościele Mariackim, fragment, XIV w.

zeum Nar. w Kr.). Zachowała się duża liczba dzieł z 2 poł. XIV w.; w tym czasie przeszklono m.in. 11 trójdzielnych okien prezbiterium kościoła Mariackiego (zachowane 115 z ponad 600 kwatery w 3 oknach zamknięcia prezbiterium oraz kilka pól i fragmentów w zbiorach muzealnych); wśród zachowanych dzieł znajdują się prace różnych warsztatów czynnych kolejno przy szkleniu prezbiterium, m.in. kwatery pochodzące z cyklu *Biblii pauperum* (pierwotnie w oknach wsch. i pd-wsch.), cykl hagiograficzny (zachowany szcztakowo) i jasne szklenia ornamentalne, wykonane ok. 1360–70 przez warsztat czerpiący wzory z Niemiec pd., oraz 2 wielkie cykle narracyjne (staro- i nowotestamentowy) wypełniające pierwotnie 2 okna (zachowane pola znajdują się ob. w oknie pn.-wsch.), wykonane ok. 1370–80 przez warsztat o czes. proveniencji stylowej; zachowane pojedyncze kwatery z ok. 1380–90 oraz 1390–1400 stanowią pozostałość szklenia kolejnych 4 okien (2 cykle maryjne oraz cykl obrazujący przypowieść o pannach mądrych i głupich). W 2 poł. XIV w. pojawiły

się pierwsze przekazy źródłowe dotyczące wykonawców w., określanych jako vitreaiores, fenestratores, mbranistae, dotyczyły m.in. Stanisława (de domo Drasin), zapewne autora części niezachowanych w. w Katedrze na Wawelu, oraz Mikołaja (vitreator de Cracovia), który 1389 wykonał przeszklenia wielkiej sali Zamku Król. w Nowym Mieście Korczynie. Ok. 1400 powstał w Kr. cech malarzy, w którego skład weszli także wykonawcy w. (w 1 poł. XV w. stosunkowo często wybierani starszymi cechu, m.in. Wacław, Stanisław, Andrzej, H. Sneberg); przepisy cechowe (określające m.in. wielkość warsztatu, warunki nauki, konieczność odbycia wędrowki oraz wykonania 3 sztuk mistrzowskich z przedstawieniami Matki Boskiej z Dzieciątkiem, Ukrzyżowaniem Chrystusa i św. Jerzego na koniu) znane są z wersji z 1490 wpisanej do → *Kodeksu Baltazara Behema*. Już w okresie przynależności do cechu krak. witrażystów powstało przeszklenie okien prezbiterium → kościoła Bożego Ciała; 51 zachowanych kwatery (wówczas umieszczonych w jednym z okien pd.) stanowi pozostałości cyklu chrystopoligoicznego (pierwotnie w oknie wsch.) oraz maryjnego (być może w oknie pn.-wsch.) o rozbud. narracji; oba cykle (należące do późnej fazy stylu ok. 1400 w odmianie czes.) zostały wykonane przez jeden warsztat, czynny ok. 1430; większość pozostałych kwatery, będących dziełem innego warsztatu o proveniencji śląskiej, powstała zapewne z fundacji kanoników regularnych (prepozyt klasztoru na jednym z pól, a także sceny: *Chrystus Ukrzyżowany* lub *Bolesny*, *Matka Boska z Dzieciątkiem* oraz postaci świętych); w latach 40. XV w. powstała *Matka Boska z Dzieciątkiem in sole* na tle krzewu gorejącego, adorowana przez parę mieszcz. z liczny potomstwem (w dorównujący poziomem ówczesnemu krak. malarstwu tablicowemu). W 2 ćwierci XV w. powstały kolejne w. dla kościoła Dominikanów (ob. w zbiorach klasztoru, Muzeum Nar. w Kr., Zamku Król. na Wawelu oraz w Katedrze), gł. z przedstawieniami świętych, skupionych wokół wizerunków maryjnych typu *Mulier amicta sole*; wykonane przez kilka warsztatów, wyraźnie różni się między sobą techniką, kompozycją i rodzajem stosowanego tła. Wysokim poziomem artyst. oraz bogactwem form i kolorów wyróżniają się kwatery z lat 40. XV w., pochodzące z jednej z kaplic kościoła Dominikanów, 1 lub 2 okien prezbiterialnych (ze scenami Pokłonu Trzech Króli oraz Koronacji Matki Boskiej) oraz szczytu okna wsch. prezbiterium (*Trójca Św.*). W średniowieczu Kr. był najwybitniejszym ośr. twórczości witrażowej w Małopolsce; niewątpliwie do dzieł warsztatów czynnych w tym czasie w Kr. zaliczyć należy również nieliczne zachowane kwatery pochodzące z kościołów prowincjonalnych, m.in. w Niepołomicach (popiersia proroków ok. 1358), Szańcu (*Św. Biskup* ok. 1380–1400, ob. Seminarium Duchowne w Kielcach), Iwkowej (*Matka Boska z Dzieciątkiem in sole* ok. 1420, ob. Muzeum Diecezjalne w Tarnowie), Ruszczy (*Św. Grzegorz* ok. 1430), Miedznej (*Ukrzyżowanie* ok. 1440–50, ob. Muzeum Archidiecezjalne w Katowicach). Pochodząca z jednego z okien korpusu kościoła Bożego Ciała kwatery ze św. Janem Chrzycielem na tle arkady (ok. 1470) stanowi ob. najpóźniejszy zachowany krakowski w. z okresu średniowiecza; dzieła z końca XV i pocz. XVI w. uległy prawdopodobnie zniszczeniu (w źródłach archiwalnych

wzmiankowany vitreator Stanisław ze Stradomia, który 1531–33 kierował zakrojonymi na szeroką skalę pracami szklarskimi w Katedrze, naprawiał także stare kwatery i wykonywał nowe). Technikę witrażową stosowano w Kr. zapewne co najmniej do końca XVI w. (pole z Orłem Wazowskim w oknie fasady zach. kościoła Św. Piotra i Pawła, znane z kopii wykonanej wg akwaroli L. Lepkowskiego z 1864).

Od 2 ćwierci XVI w., zgodnie z nową, renes. estetyką jasno oświetlonych wnętrz, okna wypełniano białym szkłem (najczęściej importowanym z Wenecji lub miejscowym), m.in. krążki o średnicy ok. 18–21 cm (vitreola, orbis, orbicula, specula rotula), tafelki prostokątne, rombowe, układane w karpia łuskę lub ośmioboczne łączone oliwem „w plaster miodu”, z pojedynczymi akcentami barwnymi w postaci białych krążków, owali lub prostokątów malowanych farbami emalierskimi (gł. herby fundatorów, także sceny rel.); najstarsze przykłady (znane wyłącznie z przekazów źródłowych) pochodziły z importu, kolejne wykonywane były przeważnie w krak. warsztatach szklarskich lub hutach (w Trzebuni, Wieciurce k. Myślenic); zachowały się m.in. krążki herbowe bpa F. Padniewskiego (ok. 1572–75, ob. Muzeum UJ), kard. J. Radziwiłła (1594, ob. Muzeum Czartoryskich), starosty niepołomickiego J. Branickiego (1598, ob. Muzeum Nar. w Kr.), Jana II Kazimierza (1668 i 1670, ob. Zamek Król. na Wawelu), bpa A. Trzebieckiego (1667 i 1678, ob. Muzeum Nar. w Kr., Zamek Król. na Wawelu) oraz krążek z przedstawieniem św. Stanisława z pocz. XVII w. (w klasztorze Klarysek w Starym Sączu). Jednocześnie trwał proces rozjaśniania okien w kościołach got., równoznaczny z usuwaniem barwnych kwater średniow., m.in. w Katedrze na Wawelu, prezbiterium kościoła Mariackiego (na przeł. XVIII i XIX w.).

Pierwsze nowoc. realizacje witrażowe związane były z odbudową kościołów krak. po pożarze 1850. W oknach prezbiterium w kościele Franciszkanów umieszczono 1853 znane z przekazów kompozycje figuralne (*Bł. Salomea, Bł. Kunegunda, Św. Franciszek?*), wykonane wg proj. K. Kremera lub E. Stehlika (?) przez majstrów szklarskich Pstykiwicz i Święcickiego. W 1854 osadzono w oknie odrestaurowanej kaplicy Orlików przy kościele Dominikanów w *Matka Boska z Dzieciątkiem między św. Jackiem Odrowążem i św. Adelajdą*, wykonany wg proj. J. Hübnera z Dreżna przez K. Scheinerta i F. Hansla w Król. Fabryce Porcelany w Miśni. W latach 70. XIX w. popularne były importy (historyzujące, malowane farbami naszkliwnymi lub realizowane w technice klas.), przeznaczone gł. do nowo wznoszonych budowli kośc., wykonywane zazwyczaj w Austrii, gł. w firmie C. Geylinga w Wiedniu (m.in. w kościołach Szarytek przy ul. Warszawskiej i Piekarskiej, Misjonarzy przy ul. Św. Filipa, Urszulanek przy ul. Starowiślniej) lub Tyrolskim Zakładzie Malowideł na Szkle w Innsbrucku (kościół Serca nek przy ul. Garncarskiej). Do wskrzeszenia rodzimej produkcji w. doszło w związku z restauracją średniow. kwatery w kościele Mariackim, przeprowadzoną 1883–87 przez szklarza krak. T. Zajdzikowskiego; w zał. 1880 przy ul. Św. Jana 17 zakładzie Zajdzikowskiego (przedstawiciel firmy Neuhauser z Innsbrucka) zrealizowano 1891 pierwsze projekty witrażowe S. Wypiańskiego oraz J. Mehoffera dla kościoła Mariackiego (kwatery figuralne i herbowe

na tle gomolek w oknach pd. i pn. prezbiterium oraz cykle *Drzewo Jessego i Życie Marii* w oknie fasady zach.); 1894 wstawiono w. z Matką Boską Ostrobramską wykonany w paryskiej firmie Ch. Champigneulle'a wg proj. T.J. Dmochowskiego (okno od pd.), a wkrótce potem w. z Matką Boską Częstochowską wg proj. tegoż, wykonany w wiedeńskiej firmie Geylinga (okno od pn.). W 1897 S. Wypiański wykonał projekty w. dla prezbiterium kościoła Franciszkanów (*Bł. Salomea, Św. Franciszek, Cztery żywoty*), zrealizowane w Innsbrucku (osadzone w oknach 1899). Charakterystyczna dla epoki Młodej Polski dążność do odrodzenia rzemiosła artyst. i integracji sztuk (wyrażająca się m.in. w całościowych aranżacjach wnętrz) propagowana była m.in. przez → Towarzystwo Polska Sztuka Stosowana i → Warsztaty Krakowskie; fascynacja w. łączyła się z dużym zapotrzebowaniem na wyroby tego typu (w. ozdabiano nie tylko wnętrza kośc., ale i świącie). W 1902 powstał → Krakowski Zakład Witrażów, Oszkleń Artystycznych i Fabryka Mozaiki Szklanej S.G. Żeleński, w którym wykonano wiele w. do krak. kościołów, dworów, willi i kamienic (tzw. nadświetla nad bramami wejściowymi, okna klatek schodowych i plafony wypełniano w. z motywami kwiatowo-roślinnymi, zwierzęcymi, geom. oraz krajobrazowymi i archit.), m.in. ornamenta-tno-figuralne w. w 2 oknach kaplicy Królowej Zofii w Katedrze na Wawelu wg proj. W. Tetmajera (1904), *Bóg Ojciec — Stworzenie świata* w oknie fasady zach. kościoła Franciszkanów (1904/05, kaptan w Muzeum Nar. w Kr.) oraz *Apollo spętany, czyli System Kopernika* w klatce schodowej → Domu Lekarskiego (1905) wg proj. S. Wypiańskiego, *Vita somnium breve* (1904, ob. Muzeum Nar. w Kr.), plafon i okna jadalni w Grand Hotelu (ok. 1902), nadświetle wejścia do cukierni Maurizio (1903), w. w gmachu Izby Handl.-Przem. (→ dom Pod Globusem) wg proj. F. Mączyńskiego, zrealizowano także projekty J. Mehoffera dla Katedry na Wawelu: w. *Matka Boska Ostrobramska* w kaplicy Szafranców (1908), *Chrystus* (1909), *Matka Boska* (1910–11) i *Geniusze cierpienia* (1912) w oknach transeptu oraz *Św. Kazimierz* (1910) w nawie gł., *Dzieje Krzyża Św.* (1925) w 2 oknach kaplicy Świętokrzyskiej, oraz budynków użyteczności publ., m.in. gmachu Komun. Kasy Oszczędności m. Kr. przy ul. Szpitalnej (1933); realizowano także projekty J. Bukowskiego, H. Uziembły, E. Dąbrowy-Dąbrowskiego, W. Jastrzębowski, K. Siichulskiego, Z.K. Maszkowskiego, A. Ciompy, K. Pochwalskiego, F. Mączyńskiego, A. Gerzabka, Z. Gedliczki, W. Jastrzębskiego T. Wojciechowskiego, Z. Pronaszki, Cz. Wallisa.

W latach 30. pojawiło się kilka nowych firm (niektóre działają do dziś), m.in. R. Ryniewiczza (ob. Witraże i Oszklenia Artyst. A. Zarzyckiej przy ul. Kotlarskiej), J. Kusiaka (d. T. Zajdzikowskiego przy ul. Św. Jana, m.in. przeszklenia witrażowe kościoła Karmelitów Bosych przy ul. Rakowickiej 1930), T. Wilkosza (m.in. *Św. Klemens* w kaplicy Św. Zofii przy kościele Św. Krzyża, proj. Z. Gedliczka 1940), → Zakład Witrażów i Oszkleń. Szlifiernia Szklana oraz Wytwórnia Luster Braci Paczków. Pod koniec lat 30. oraz po II wojnie świat. powstało kilka większych realizacji, m.in. seria okien w kościele Św. Szczepana oraz w kaplicach Św. Łazarza (1939) i Św. Jana Nepomucena (1945) przy kościele Mariackim (wg proj. J.

Januszewskiego), w kaplicy Bł. Szymona z Lipnicy przy kościele Bernardynów (wg proj. J. Mehoffera 1946), w kościele Cystersów w Mogile (wg proj. T. Wojciechowskiego 1947 oraz W. Jastrzębskiego). Pod koniec wojny (I 1945) wiele w. z XIX i XX w. zostało uszkodzonych lub zniszczonych (średniow. zostały wymontowane z okien), m.in. w Katedrze na Wawelu, kościołach Franciszkanów i Bożego Miłosierdzia; całkowitej destrukcji uległy m.in. w. w kościołach Dominikanów (J. Hübner), Franciszkanów (E. Dąbrowa-Dąbrowski), Jezuitów (J. Bukowski), Cystersów w Mogile (K. Maszkowski), *Apollo* (S. Wypiański, zrekonstruowany 1972).

Po II wojnie świat. Kr. pozostał jednym z gł. centrów sztuki witrażowej w Polsce. Do najbardziej znanych pracowni krak. wykonujących w. należą m.in. zakład A. i I. Zarzyckich, pracownia T. i W. Furdynów przy Rynku Dębnickim (od 1992), Ars Vitrea L. Heinego i P. Karaszewicza przy ul. Krzyżańskiego we Wróblowicach (1992–2000); autorami projektów są m.in. J. Skąpski (w kościołach Najświętszego Serca Jezusowego przy ul. Kopernika, Niepokalanego Pożycia Najświętszej Panny Marii przy ul. Chełmońskiego, Św. Jadwigi Królowej przy ul. Władysława Łokietka oraz w kaplicy Centrum Resurrectionis Księży Zmartwychwstańców przy ul. Ks. S. Pawlickiego), J. Furdyna (w kościele Św. Stanisława Kostki przy ul. Konfederackiej 1975, kaplicach Salezjanów przy ul. Tynieckiej 1985–88 i 1993, kościele Stygmatów Św. Franciszka z Asyżu przy ul. Ojcowskiej 1991–92), W. Taranczewski (w kościele Matki Boskiej Zwycięskiej przy ul. Zakościańskiej 1975), J.L. Ząbkowski (w kościele Matki Boskiej Częstochowskiej na os. Szklane Domy), H. Cieślińska-Brzeska (w kościele Najświętszego Salwatora 1990), T. Stankiewicz-Hamielec (w kaplicy Bł. Anieli Salawy w kościele Franciszkanów oraz w kościele Bł. Anieli Salawy przy al. Kijowskiej) oraz T. Lisowska-Gawłowska, J. Nowosielski, H. Papp-Bożyk, A. Stalony-Dobrzański, M. Roga-Skąpska.

H. Małkiewiczówna